

“Jahyllara uýsaň, kör dek bolar sen..”

Category: Ertekiler, Goşgular, Kitapcy, Magtymgulyny
öwreniş, Nukdaýnazar, Sözler, Türkmen dili

написано kitapcy | 26 января, 2025

“Jahyllara uýsaň, kör dek bolar sen..” «JAHYLLARA UÝSAÑ, KÖR
DEK BOLAR SEN...»

Atajan Tagan “Çaklamalar, deliler, sowallar” atly makalasynda Magtymguly barada göwnüne gelen, hakykatyň “h” harpy bilen ilteşigi bolmadyk, akyl-paýhasdan daş pikirlerini beýan edipdir. Awtoryň bu makalasyny okap, onuň alyma, ylma, hatda awtorlyk hukuga-da hiç hili hormat-sylag etmändigini gynanmak bilen bellemek işleýärin. Ol makalasynyň soňunda 1971-1999 ý. seneleri goýupdyr. Diýmek, ol makalasyny 30 ýyla golaý wagtyň dowamynda ýazypdyr. Emma şol döwürde diňe synag etmek maksady bilen bir alym bilen oturylyşykda duşuşandygyny makalasynyň bir ýerinde belläp geçýär. Ol ugur-utgusyz Magtymgulynyň adyndan “düzen” “Ýat edermen” şygryny oturylyşykda okanda, alymyň ol şygry ýazgarmandygy üçin awtor ony kötekleyär. Ýöne

hormatly ýazyjy, oturylyşygyň beýik akyldar Magtymgulynyň sygryny anyklanýan ýer däldigini bilmeýän bolsaňyz size ýatlatmak isleýärim. Siz alymlary synajak bolsaňyz şol sygryňzy alyp, nämeüçin Ylymlar akademiýasyna gelmediňiz ýa Magtymgulynyň sygyrlary baradaky sowallaryňzy alymlara açyk bermediňiz?! Siziň Aýhan Hajyýewe, Saýlaw Myradowa hat üsti bilen ýüzleneniňizi bilýäris ahyry?! Alymlara agzan meseläňiz boýunça sowallar bilen ýüzlenip, olardan jogap alanyňyzdan soňra, makalaňzy ýazsaňyz gowy bolmazmydy?! Eger alymlara ýüzlenip, olar jogap bermese, siz olary açyk esasly aýyplap bilerdiňiz. siziň häzirki alymlary gaýybana aýyplamaňzyň hiç bir esasy ýok ahyry. Islendik adamyny esassyz aýyplamaň nämedigini siziň gowy bilýändiginize şübhelenmeýärim.

Hormatly ýazyjymyzyň Magtymgulynyň golýazmada gelýän sygyrlaryna münkürlük etmegine, şahyryň eserlerine şu günki günün gözi bilen garap baha berjek bolmagyna, hatda şahyryň eserleriniň sözlerini zerur hasaplasa, üýgetmegi teklipl etmegine näme diýjegimizi-de bilemzok. Geliň, şahyryň bu garaýyşlaryna gulak asyp, düşündiriş bereliň. “Magtymgulynyň goşgularyna “düzediş” girizýän adamlar düzediläýmeli ýaly sözleri, setirleri-hä düzetmeýärler. Mysal üçin, şahyrda: “Har beslän täjige düşse şalyk-at, Palan çeker-sürer, gadryn näbilsim (Magtymguly Saýlanan näbilsin-diýen goşgular, Aşgabat, “Türkmenistan” neşirýaty, 1977. 184 sah.) diýen setir bar. Men goşgudaky “täjik” sözünüň Magtymgulynyňkydygyna ynanmaýaryn. Sebäbi, Magtymguly ýaly sowatly, medeniýetli adam goşguda millet adyny görkezmek zerurýetligi ýok halatynda, “täjik” ýa-da “özbek” diýip, başga bir milleti kemsitmez. Onsoňam, täjik ýaly gadymdan gelýän medeniýetli halkyň wekili näme üçin eşek bilen şalyk-atyň parhyny bilmeli dälmişin? Ol sözün aslyny “täjik” däl-de, “täjir” bolsa gerek diýip çaklaýanyň üçin: “Har beslän täjire düşse şalyk-at” diýip düzedilse, ýerine düşäýjek ýaly bolup duýulýar. Puldan gaýry zat aňynda ýok, baş manadyň ugrunda selpäp ýören nepkeş täjir satmaly harydyny ýüklemäge ulag tapsa, eşekmi atmy, elbetde, parhyna garamaz. Meniň “täjir” diýen teklibim oňlanmaýanda-da, Magtymgulynyň adyndan haýsydyr bir milleti kemsitmezlik üçin şol setiri, iň bolmanda: “Har beslän akmaga düşse şalyk-at” diýip düzetseňem, birinjiden-ä goşgynyň ýitirýän zady ýok ikinjidenem, syýasy taýdanam, adamçylyk taýdanam oňat bolardy (Seýdiniň: “Özbek geçebilmez derýadan bäre” diýen setirini

biraz özgerdip gowy etdik ahyryn.)”.

Hawa, biz hiç zady ýalňys okamzok, awtor bu “makalasynda” Magtymgulynyň şygrylaryna düzediş girizmegi teklipe edýär. Şol bir makalada, islendik işde bir-iki ýerde säwlik bilen ýalňyslyk goýberilip bilner. Emma nädogry, hatda ýalandanam aňyrdaky heňe gelmejek “pikirler” ýörite öňe sürülýän bolsa, ony hiç bir paýhas bilen aklap bolmaz. Atajan Taganyň döredijiligine uly hormat goýýanam bolsak, onuň bu howply “pikirleri” hökman ýazgarylmalydyr. Hormatly ýazyja halkara, hatda Türkmenistanda hem goralýan awtorlyk hukugyna hemmeleriň hormat goýmalydygyny ýatladýaryn. Käbir okyjylaryň, şol sanda awtoryňam “Awtorlyk hukugyna hormat goýulşyny görýäris” diýip aýtmagy-da mümkin. Bu tema aýratyn söhbet etmeli tema. Ýöne siziňki ýaly awtoryň, onda-da milli guwanjymyz bolan Magtymgulynyň döredijiligine düzediş girizmeli diýip, açykdan açyk çykyş eden başga bir ikinji awtory bilemzok. Ýazyjynyň düzediş girizmeli diýen setirlerine hem syn edeliň. Awtoryň Magtymgulynyň “Gadryn näbilsin” diýen şygryndan mysal alan şu setirini üns bilen okap baha bermegiňizi okyjylar sizdenem haýyş edýärim:

Har besläň täjige düşse şalyk at,
Palan çeker sürer, gadryn näbilsin.

Ýazyjy şu ýerde täjik adynyň gelmegini kemsitme hasaplaýar. Bilşimize görä, halk ýa adam, hatda haýwanam bolsa, olara atylýan kemsidijilikli şyltak, göwnüýetmezçilik kemsitmek hasaplanýar. Akyldaryň bu setirinde halkyň adyna hiç bir ýaman söz aýdylanok. Emma har besläň adamyň haýsy milletiň wekilidigine garamazdan, onuň şalyk atyň (Bu söze şalyk a:t diýip düşünmegem nädogry däl. Magtymgulynyň şygrylarynyň köpmanylylygy barada aýratyn makala ýazarys. D.Ý.) gadyryny bilmejekdigi görnüp dur ahyry. Magtymgulynyň bu şygrynda har besläň adamy näme üçin täjik atlandyrylmagyna düşünjek bolalyň. Täjik doganlarymyzyň döreden Samanylar şalygynyň täsiriniň yzlary akyldaryň döwründe hem örän güýçli, onda-da poeziýa-da ýiti duýlupdyr. Şahyryň bu setiri akyldaryň täjik halkynyň döreden şalygynyň ykrarnamasy. Araplaryň hökümdarlygy zamanynda arap halyfatynyň ykrar etmeginde Buharany paýtagt edinip, IX- asyryň ikinji ýarymynda öz zamany üçin beýik şalyk

döreden täjik halkynyň bu şalygy pars-türki halklaryň galkynmagyna uly şert döredipdir. Emma Samany şalygynyň soňky hökümdarlary pederleri ýaly bu uly döwleti akyllý-başly dolandyrmadyrlar. Şonuň üçinem Samanylar şalygy kem-kemden gowşapdyr. Bu ýerde şahyr tarapyndan kemsidilen zat ýok. Atajan Tagan Magtymgulynyň bu jümlesi hakynda töhmetçilikli pikirleri aýdanda, onuň öz gulagy bir eşitdimikä?! Türkmen dilinde gybatdanam derejesi pes bolan şeýle “pikirlere” gepi alyp gaçmak diýilýär: Hormatly Atjan Tagan, beýik akyldaryň şygrylaryny duýga gaplanyp däl-de, akylyňyza daýanyp okaň. Magtymguly täjik halky hakynda ýeke agyz ýaman söz aýdanok. Şahyr har beslän adamlar haýsy milletden bolsa-da, olar zadyň parhyny-nyrhyny bilenok diýen ideýany öňe sürýär. Magtymgulynyň bu garaýşy adamzat dörali bari subut edilen hakykatdyr. Magtymgulynyň eserlerine düşündiriş beren alym Aşyrapur Meredow Pyragynyň bu jümlesini şeýle düşündirýärdi. Mahmyt Gaznawy az sanly adamlary bilen Samanylar şalygynyň Goşunbaşysy bu şalygyň hökümdaryny tagtdan agdaryp, özüniň hökümdar bolmagy barada maslahat edipdir. Şonda onuň ýakyn egindeşleriniň biri “Soltan, (Mahmyt Gaznawynyň ýakyn egindeşleri ol heniz patyşa bolmanka oňa soltan diýip ýüzlenipdirler. D.Ý.) Samany şalygyny tagtdan agdaryp, biz şalygy saklap bilerismikä?!” diýip, Mahmyt Gaznawa ýüzlenipdir. Mahmyt ol egindeşine şeýle jogap beripdir: “Serkerdäm, Samanylaryň beýik şöhraty galmady. Häzir olar şeýle bir nadan derejä ýetdiler. Olardan har bakanlaram (eşek çopanlar) akyldyrlar. Şonuň üçin olaryň saklan şalygyny biz saklarys, Goşun meniň tarapymda” . Magtymguly Pyragynyň;

Har beslän täjige düşse şalyk at,
Palan çeker sürer, gadryn näbilsin.

– diýen setirleri şahyryň Mahmyt Gaznawy bilen bagly bu wakany bilendigini tassyklaýar. Taryhyň kepil geçişi ýaly, Mahmyt Gaznawy öz ynanjyna görä, har bakan adamlardanam nadan hasaplan, öz döwründe uly şalyk bolup, täjik doganlarymyzyň esaslandyran Samany şalygyny agdaryp, öz Gaznawy şalygyny

esaslandyrypdyr. Magtymgulynyň syrly setirlerine düşünmän, ony üýtgetmek teklibini etmegiň örän howpludygyny çüntgäp aýtmalydyrys. Islendik eseriň, şygryň öz döwrüniň durmuş hakykatyna laýyk döreýiş taryhy bar. Şonuň üçin eseriň islendik bir sözünü üýtgetmek nadanlyk hem şol döwrüň durmuş hakykatyny inkär etmek, taryhy ýoýmakdyr. Hormatly Atajan Tagan, awtorlyk hukugyny aýakasty edýän bu howply pikiriňizden saplanyň. Siziň özüňiz eserleriňiziň setirleriniň üýtgedilmegine razy bolarmysyňyz?! Megerem, bolmarsyňyz, Türkmen: “Ody özüňe bas, ötmese kesekä” diýýär. Islendik halkda har bakýanam, köçe süpürýänem, hatda hajathana ýuwýanam bar. Meniň ýadymda: 1991-nji ýylda Aganyýaz Sammyýew diýen kursdaşymyz Türkiýäniň ýokary okuw jaýyna ugradyldy. Ol täze ýyly garşylamak üçin ýurdumyza gelende, kursdaşlary-biz bilen duşdy. Şonda biz ondan “Türkiýede bizi geň galdyrjak, näme zat bar” diýenimizde, onuň geň diýip aýdan şu sözlerine haýran galypdyk: “Türkiýede köçe süpürijilerem, hajathana ýuwujylaram erkek adamlar”. Ýazyjynyň logikasy boýunça şeýle aýtmagam kemsitmek bolýar. Emma aklyly ýerindäki adam munuň halky kemsitmek däldigine oňat düşünyändir. Kursdaşymyzyň bu jümlesi bir ýurtda süpüriji hünärinde işleýän adamlar hakyndaky hakykaty aýan etdi. Magtymgulynyňky ýaly hakykaty anyk taryh bilen baglap aýtmak, bir halky kemsitmek däl-de, şahyrana ussatlykdyr. Men Atajan Tagandan otuz ýaş golaý kiçi bolsamam, onuň “kemsitme” diýen garaýşa dogry düşünmegi üçin, akyl-paýhas bilen dahyly bolmadyk şübhelili “Sözi alyp gaçyp, kesä çekmek” pikirlerinden daşlaşmagy maslahat berýärim. Ýazyjynyň “täjik” sözünü “täjir” ýa “akmak” sözi bilen çalşyrsak şygryň ýitirýän zady ýok” (Men bu ýerde ýazyjynyň pikirini sözme-söz däl-de, manysyny aldym. D.Ý.) diýmegi Atajan Tagan çeper döredijiligiň nämedigini bir bilýärmikä?! diýen sowaly döredýär. Hormatly Atajan Tagan, hiç bir adamyň hiç bir eseriň bir sözi hakynda gürrüň ýok, bir harpyny üýtgetmäge-de ne kanuny, ne ahlak hukugy ýok. Her bir adamyň döredijiligi, awtorlyk hukugy kanun boýunça goralýar. Muny bilmeýän bolsaňyz öwreniň, biliň. Öwrenmek, bilmek kiçilik däl, mertebedir.

Atajan Taganyň “Eşidenden göçürip, göçürenen eşidip, Magtymgulynyň goşgularyna “düzediş” girizýän adamlar düzediläýmeli ýaly sözleri, setirleri-hä düzetmeýärler” diýen pikiri-de gaty gyançly. Ýazyjynyň bu jümlesine jogap bermegi borjym hasap edýärim. Magtymgulynyň şygrylary edil şu döwrümize çenli birnäçe gezek çap edildi. Emma şahyryň şygryna çap edijileriň hiç birem ýörite maksatlaýyn “düzediş” girizmedi. Dogry, SSSR döwründe alymlaryň ýa çap edijileriň “düzedişi bilen däl-de, syýasy talap bilen şahyryň şygrynyň käbir sözleri, aýdaly dini sözleri başga sözler bilen çalşyryldy. Mysal üçin, Magtymgulynyň kakasy bilen aýdyşyk “Oglum-Azadym” şygry bar. Pyragy bu goşgynyň üsti bilen ilkinji gezek kakasyndan syýahat etmek üçin rugsat soraýar. Asla Magtymguly tä syýahata gitmäge rugsat soraýança, ol kakasyndan haýsydyr bir zady soramaga ejäp edipdir. Muny Magtymgulynyň kakasy bilen “Oglum-Azadym” atly aýdyşyk goşgusy doly subut edýär. Ýöne şu çaka çenli şahyryň “Oglum-Azadym” şygry Magtymgulynyň Ahmet şanyň ýanyna gitmegi bilen baglanyşdyryldy. Akademik Baýmuhammet Garryýew ol şygry hakynda şeýle diýýär: “Magtymgulynyň öz edermen ýoldaşlary bilen asylly ýumuş üçin Owganystana baryp gelmegini bütün halk isläpdir. Sebäbi güýçli duşman—gyzylbaşlar (Eýran feodallary), ozal getirilen şygrylaryndan belli bolşy ýaly, türkmenleri gysypdyrlar, häli-şindi olaryň üstüne çozupdyrlar. Magtymguly ýene-de ýatlaýar

– Bizi beýle niçik terk edesiň bar?

Bu ýol bihudadyr, bir gidesiň bar.

Gel, gitmegil, oglum, çoh terhosym bar,

Gaýga, harajata batmagyl, oglum!

– Kalbyma giripdir gitmek höwesi,

Teňnedir, dirhemdir halkyň tamasy,

Könlüm närow etme, kylma terhosy,

Bir sapar işidir, goýber, Azadym!

Akademik Baýmuhammet Garryýewiň pikiri dogry ýaly, onuň şahyryň şygryndan alan mysalam halypa alymyň pikiriniň

subutnamasy ýaly bolup dur. Ýöne halypa alymyň bu pikiri daşyndan seredeniňde, dogra çalym edýär. Baýmuhammet Garryýewiň şahyryň şygryndan mysal alan setirinden “gitmek” sözünü ýöne ýere garalamadyk. Sebäbi bu şygyr golýazmalarda: “Kalbyma giripdir yslam höwesini” şeklinde gelýär. Baýmuhammet Garryýewiň alan “gitmek” sözi, aslynda “yslam” sözüdür. SSSR zamanynda türkmen edebiýatynda ulanylan dini sözler ýörite adaty sözler bilen çalşylyardy. Dini sözleriň çalşylymagy goşgyny ylmy taýdan derňemekde uly kynçylyk döredýärdi, ýalňyş ylmy netijeleriň çykarylmagyna getirýärdi (Magtymgulynyň bu şygry hem şahyryň syýahatynyň maksady barada aýratyn makala ýazaryn. D.Ý.). Atajan Taganyň şygryň sözlerini üýtgetmek teklibiniň nähili ýalňyş netijelere getirýändigini şu mysalymyzdan görnüp durandyr. Şonuň üçin awtoryň eserine el garmak ruhy jenaýatdyr, Garaşsyzlyk taryhymyzda Magtymgulynyň “Döker bolduk ýaşymyz” atly şygrynyň:

Türkmenler baglasa, bir ýere bili,
Gurudar Gulzumi, derýaýy–Nili,
Teke, ýomut, gökleň, ýazyr, alili,
Bir patyşa gulluk etsek başimiz.

diýen bendiniň üçünji setiriniň dowamy hökmünde bir setir edip, türkmeniň birnäçe taýpasynyň adyny goşdular. Emma bu “goşulma” soň öz-özünden ýatyp galdy. Şonuň üçin biz öz taryhymyza, her bir döwrüň dünýägaraýşyna hormat goýýan bolsak, Atajan Taganyň Magtymgulynyň şygrylarynyň käbir sözlerini üýtgetmek baradaky teklibini berk ýazgarmalydyrys. Atajan Taganyň Magtymgulynyň şygrylarynyň käbir setirlerine bolan garaýşy adatdan daşary geň. Ýazyjynyň şu pikirlerini üns bilen okalyň: “Magtymgulynyň özüniňki hasaplanýan goşgularyny çap edenimizde-de olara redaktorlyk nukdaýnazardan onçakly üns hem bermeýäris. Onuň şeýledigini okyjy görýär. Sözüm gury bolmaz ýaly bir mysala ýüzleneyin. Magtymgulyda:

Şunça pakyrlyga saldym özümi,
Tilkilenip gezdim, adym gurt oldy

–diýen (Magtymguly, “Saýlanan goşgular”, Aşgabat, 1977, sah. 75.) setirler bar. Üns berip okasaň, ikinji setirde ýene logika ýok. Tilki hemme halklarda, şol sanda bizde-de, ejizligiň, melgunlygyň, ýalançylygyň simwoly –otrisatel manyda, gurt (möjek) bolsa, batyrlygyň, mertligiň, dogumlulygyň nyşany hökmünde–položitel manyda getirilýär. Onda Magtymgulyň “Özüm-ä ýaramaz adam welin, il maňa oňat adam diýýär” diýmesi nämedenkä? Gaýtam, ol tilki halyna gurda deňelenine begenmeli dälmi? Bu ýerde bir ýalňyş bardygyny çaklaýandygymy “Magtymgulynama” diýen özboluşly kitabyň awtory Oraz Ýagmyra aýdanynda ol: “Sen Magtymgulyň goşgularyna gaty tankydy göz bilen garaýarsyň. Beýdip, inçeden yzarlap ýörseň, hemme zatda-da logikanyň bozulýan ýerine gabat gellersiň”–diýdi. Şeýlelikde, ol meniň “tilki” sözünüň başga zat bolmalydygy hakyndaky pikirime goşulmady. Şondan bir hepde geçensoň, Oraz Ýagmyrow jaň edip, meniň “müňkürligimiň” janynyň bar ekendigini aýtdy. Ol Magtymgulyň magtymgulyşynaslardanam gowy seljerýän režissýor Hommat Kakajanowa: “Atajan Taganyň şeýleräk çaklamasy bar welin, şol pikir nähili?” diýipdir. Hommat gysgajyk jogap beripdur. “Ol söz “tilki” bolmaly däl “telki” bolmaly. “Telki” türkmen dilinde “sada”, “gowşagrak” diýen many berýär”. Asyl Magtymguly pahyr “Dawa-jenjele goşulman, pukara, sada kişi bolup gezsemem, meni dogumly gurda deňeýärler” diýmekçi bolýar eken”. Atajan Taganyň bu pikirleriniň-de hakykat bilen jinnek ýalam dahyly ýok. Onuň “Tilki bütün halklarda otrisatel, möjek bolsa polojitel obraz” diýýän sözlerinden şeýle netije çykarsa bolýar. Bütün dünýäniň halklarynyň adamlary Atajan Tagan ýaly pikirlenýär eken. Hormatly ýazyjy, bütün dünýäniň adamlary hakynda gürrüň ýok, asyl, türkmen döp-dessuryndan çala başy çykýan adamam siziň bu pikiriňizi unamaz. Häzirem halkymyzyň arasynda örän ýörgünli ulanylýan “Möjegiň agzy iýse-de gan, iýmese-de gan” diýlip aýdylýan aýtgy türkmeniň möjegi wagşy haýwan hasaplandygynyň anyk subutnamasy. Haýwanlary ýagşy-ýamana bölüp gözöňüne getirmek XIX asyr rus edebiýatynda, aýratynam, Krylowyň basnýalarynyň döremegi bilen emele geldi. Öňki sosialistik ýurtlaryň, has beteri-de SSSR-iň edebiýatynda

haýwanlary otrisatel-polojitel gahryman sypatynda görkezmek has çişirildi. Emma Magtymgulyda-da, ol zamanlar tutuş türkmen jemgyýetemde-de haýwanlary çişirilen derejede ýagşy-ýamana bölmek diýen düşünje ýokdy. Munuňam üstesine, Atajan Taganyň “Tilki hemme halklarda otrisatel manyda...” diýmegi onuň dünýä halklarynyň döp-dessuryny, hatda edebiýatyny bilmän, çen-çak edendigini aýdyňlygy bilen subut edýär. Hatda Nobel baýragyny alan ýazyjynyňam dünýä halklarynyň adyndan bir zat aýtmaga hukugynyň ýokdugyny anyk bilýäris. Atajan Taganyň dünýä halklarynyň adyndan ýalan-ýaşryk gürrüňleri ýolberilmesiz bir ýagdaýdyr. Ýapon-koreý ertekilerinde tilkiniň adama ýardamçy bolup suratlandyrylýan pursatlary az däl. Men gepi uzaldyp oturmaýyn, Atajan Taganyň dünýä halklary hakynda gürrüň ýok, hatda türkmen halkynda tilki otrisatel, möjek polojitel gahryman diýmeginde hiç bir esas ýok. Pederlerimiz haýwanlara bolýan wakalara görä, olara baha beripdir. Mysal üçin, möjegiň gaýduwsyzlygy halkymyzda uly hormat döredipdir. Şol sebäpli bir iş tutmak maksady bilen giden adamlaryň (gudaçylyk, okuwa girmek, karz pul dilemek we ş.m...) işi oňuna bolsa “Gurtmy-tilki?! diýlende, “Gurt” diýlip jogap berilse, işiň bitendigini kepillendirýär. Bu ýerdäki gurt baradaky oňyn pikir möjegiň gaýduwsyzlygyna halkymyz tarapyndan goýulýan hormatdyr. Emma ýokarda hem belleýşim ýaly, “Möjegiň agzy iýse-de gan, iýmese-de gan” diýlip aýdylýan aýtgý pederlerimiziň bu haýwany gaýduwsyz wagşy hasaplandygynyň subutnamasydyr. Pederlerimiz tilki-şagaly ejizje haýwan hasaplapdyr. Ejizler iş bitirip bilmeýär, olaryň özi ýardama mätäç bolýar. Şonuň üçinem “Gurtmy-tilki” diýlen sowala “Tilki” diýlip, jogap berilse, işiň bitmändigini alamatlandyrýar. Ýöne türkmen hiç haçan ejizi bütinleý otrisatel gahryman hasaplamaýar. Gaýtam tersine, pederlerimiz ejize duýgudaş bolupdyr. Pederlerimiz “Tilkiniň müň sapalagy bar, iň gowysam görünmezlik” diýen pähimi döredipdir. Ynha, beýik akyldar Magtymgulynyň “Tilkilenip gezdim...” diýen aýtgysynyň manysy şu düşüňjäni beýan edýär: Pyragy halk içinde adykmajak, görünmejek bolupdyr. Munuň üçin şahyr durmuşda örän pespäl, pukara ýaşaýşy özüne hemra edinipdir. Beýik akyldaryň

“Şunça pakyrlyga saldym özümi...” diýen setiri biziň aýdanlarymyzy subut edýär. Magtymguly pespäl, pukara durmuşy hemra edinipdir diýlende, ol garyp, ýetde-gütde günde ýaşapdyr diýip düşünmeli däl. Gündogaryň akyldary Magtymgulynyň pespäl, pukara durmuşy saýlap almagy onuň beýik adamkärçiliginiň, ähli babatda halka duýgudaşlygynyň inkär edip bolmajak subutnamasydyr. Munuňam üstesine, şahyr at-owaza kowalaşmandyr. Pyragynyň bu ýaşayşyna çeper dilde tilkilenip gezmek diýilýär. Emma obrazly dilde şahyry öz aýdyşy ýaly, “Gurt” diýip tanapdyrlar. Magtymgulynyň “gurt oldy” diýen aýtgysynda dogumlylyk, hatda wagşylyk diýen düşünjäniň bardygynam açyk aýtmak gerek. Magtymguly Pyragy bu iki sözde özüniň zamanasyndaky abraýyny gaty takyk aýdyp bilipdir. Eýsem näme, “Fetdah” ýaly birnäçe şygrylary ýa-da:

Gömüldi derýalar, ýykyldy daglar,
Ýetimler göz ýaşyn döke başlady.
Orramsydan bolan haramhor begler,
Ýurdy bir ýanyndan ýyka başlady...

Ýene:

Altmyş ýaşly, yetmiş ýylky sopular,
Az galypdyr Aý-Günüňiz batmaga.
Çöl-dere de tazy görmän tilkiler,
Hyýal eder ýatan şiri atmaga...

– ýaly ençeme bentleri ýazan şahyry kim tilkilenip gezen hasaplasyn. Elbetde, şahyr “...Adym gurt oldy” diýende müň keren mamladyr. Şu hakykaty nygtap bellemegimiz gerek: Şahyr “...Adym gurt oldy” diýende, diňe bir türkmen halkynyň içindäki abraýyny gözöňünde tutman, şol zamandaky döwürdeşleriniň arasyndaky mertebesini nazarda tutupdyr, çünki şahyryň ady Eýran-Turanda gaty meşhur bolupdyr. Sözümi tassyklaýan anyk mysala ýüzleneyin. “Russiýa hakyndaky ylmy maglumatlaryň arhiwi “ diýen nemes dilinde çykýan žurnal 1855-nji ýylda çykan dördünji sanynda Magtymguly barada gysgajyk makala çap edip, Günbatar ýewropa okyjylaryny beýik türkmen şahyry bilen

tanyşdyrypdyr. Ýnha, şol makalanyň sözme-söz teksti: “Biz öz okyjylarymyza entek Ýewropada belli bolmadyk beýik türkmen şahyrynyň adyny habar bermek isleýäris. Onuň ady Magtymgulydyr. Ol barada bize Dosmuhammede (Dosmuhammet 1838-1842-nji ýyllarda iňlis agalygyna garşy owganlaryň gozgalaňyna ýolbaşçylyk eden harby serkerde. D.Ý.) garşy uruş wagtynda iňlis ştabynda gulluk eden nemes çinownigi gürrüň berdi. Magtymguly ýarym asyr gowrak mundan öň ýaşapdyr. Onuň goşgulary arap hatynda ýazylypdyr. Emma öz lirizmi hem hoş labyzlylygy bilen akylyňy haýran edýär. Magtymgulynyň goşgularyny Kabulyň, Kandagaryň, Peşawaryň, Hyratyň, Şekiniň, Şirwanyň, Tähranyň adamlary ýatdan bilýärler. Nebsimiz agyrsada, biz şahyryň durmuş ýoly barada hiç zat bilmeýäris. Biziň orientalistlerimiz ýakyn geljekde Magtymguly hakda birin-birin gürrüň bererler diýip umut edýäris.”

“Russiýa hakyndaky ylmy maglumatlaryň arhiwi” diýen žurnalda Magtymguly hakynda gysgajyk ýazylan makalany kimiň ýazandygy görkezilmändir, makala redaksiýanyň adyndan gidene çalyň edýär. Makalada Magtymguly baradaky maglumatyň iňlis ştabynda 1830-njy ýyllaryň aýaklaryna, 40-njy ýyllaryň başyna gulluk eden nemes çinowniginden alnandygynyň bellemegi käbir netijelere gelmäge esas bolýar. Şol ýyllarda Owganystan iňlisiň-Beýik Britaniýanyň tabynlygynda ekeni. Makalada bellenilişi ýaly, owgan-pars halklary Magtymgulynyň goşgularyny ýatdan bilýär eken. Şolaryň üsti bilenem Magtymgulynyň goşgularyny Ýewropada ilkinji bolup, iňlisler bilipdirler. Hatda iňlisler özlerinde işleýän beýleki Ýewropa halklarynyň wekiline hem Magtymgulynyň döredijiligi hakynda gürrüň berýärler eken. Magtymguly barada nemes žurnalynda çykan makalada beýik akyldaryň goşgularyny Owganystanyň, Eýranyň esasy şäherleriniň adamlary ýaly Zakawkazdaky Şekin, Şirwan şäherleriniň adamlarynyň hem ýatdan bilýändigini nygtalypdyr. Bu maglumat bize henize çenli doly belli bolmasada, beýik akyldarymyzyň pars dilinde hem örän köp goşgy ýazandygyny şertlendirýän ýaly bolup dur. Çünki owgan-pars halkynyň raýatlary köpçülikleýin ýagdaýda Magtymgulynyň goşgularyny bilýän bolsa, onda şahyr pars dilinde hem

döredijilik eden bolmaly. Pyragynyň pars dilinde şygyr ýazandygy barada şu saýt üçin ýörite makala ýazypdyk. Ol makalany gaýtalap oturmaýyn. Ýöne şu hakykaty aýtmagy derwaýys hasaplaýaryn. Magtymguly öz zamanynda iň meşhur adamlaryň biri bolup, ol dagynyk türkmeni bitewi bir halka öwürüp, halkynyň hemme taýpalaryny bir döwlete gulluk etdirmegi maksat edinipdir. Şahyr bu maksadyny kämil şygrylarynda ussatlyk bilen beýan edipdir. Agzyny alardyp, dagynyk türkmeniň üstünden höküm sürýän keseki patyşadyr han-beglere Magtymgulynyň türkmeni bitewi bir halka öwürmek ideýasynyň ýaramajakdygy görnüp dur. Onsoň Magtymguly tilkilenip gezse-de, onuň adynyň gurt boljakdygy görnüp duran hakykat ahyry. Sebäbi Magtymguly türkmene hökümdarlyk eden, hatda etmegi ýüregine düwen şalaryň, han-begleriň şeksiz syýasy duşmany bolupdyr. Mundan daşgary hem Haka gol ýapan Pyragy döwrüniň patyşadyr han-beglerini, hatda din hadymalarynam anyk subutnamalar bilen tankyt edipdir. Hawa, pespäl, pukara ýaşayşy özüne hemra edinip, çeper dilde tilkilenip ýaşan Magtymgulynyň türkmeni ähli babatda bitewi (Bir dünýägaraýşa, bir syýasata, bir döwlete gulluk etdirmek. D.Ý.) bir halka öwürmek islän beýik ideýasy zamanasynda şahyryň adyny “gurt” diýip orta çykarypdyr. Magtymgulynyň şahsyýetine berlen bu at şahyryň döwri üçin bolaýmaly kanunalaýyklykdy.

Emma Atajan Tagan “Çaklamalar, deliller, sowallar” atly makalasynda jylawlanmadyk duýgularyndan dömüp çykan pikirlerini beýan edipdir. Ýöne beýik akyldar Magtymgulynyň ömür-döredijiligindäki hakykaty görmek üçin, pähim-paýhasa-akyla, gol ýapmaly. Pähim-paýhasa-akyla, gol ýapmak üçin bolsa, kemçilikleriniň bardygyna garamazdan, döwrüngäki alymlaryň sagdyn pikirlerini ykrar etmeli. Emma ýazyjy Atajan Tagan bu makalasynda alymy kötekläpdir, olary esassyz aýyplapdyr, olaryň pikirini inkär edipdir. Ol alymlardan soraýmaly tilkilenip sözünüň manysyny soraman, ylmyň nämedigini bilmän, çeper döredijilik bilen meşgullanyp ýören Oraz Ýagmyra ýüzlenip, pikirini aýdypdyr. Oraz Ýagmyram Atajan Taganyň bu pikirini ýene birine aýdypdyr. Bu sepleşik görenden eşiden we ýene eşidenden (Gören Atajan Tagan, eşiden Oraz

Ýagmyr, eşidenden eşidenem Hommat Kakajan.) eşiden bolýar. Dik durma maslahatlaşylan islendik meseläniň netijesem dik durma bolýar. Hommat Kakajan aýtmyşlaýyn, Magtymgulynyň şygryndaky “tilkilenip” sözi “telki” bolmaly. Ýöne bu ýerde anyklamaly şu mesele bar. Pyragy asyl sözün yzyna “lenip” diýen goşulma goşupdyr. Hommat Kakajanyň pikirini tassyklap, Magtymguly “tilkilenip” diýmändir diýeliň. Onda “Telkilenip gezdim, adym gurt oldy” bolmaly. Emma türkmen dilinde telkilenip diýen söz ýok. Asla türkmen dilinde aýdylýan telki sözi, meniň pikirimçe, selki sözünüň («S» sesiniň ýoýlup “T” aýdylmagy bilen. Islendik dilde bular ýaly ýoýulmalar bar. D.Ý.) ýoýlan görnüşidir. Men režissýor Hommat Kakajanowa hünäriň ussady hökmünde hormat goýýan. Emma hünäre ussatlyk onuň hemme aýdanlarynyň dogrudygyna kepil geçmeýär. Atajan Taganyň aýdyşy ýaly, Hommat Kakajan şahyryň şygryndaky “tilkilenip” sözi “telki” diýip düşüňän bolsa, onuňam Pyragynyň döredijiligine çen-çakly pikirler bilen çemeleşendigini görkezýär.

Hormatly ýazyjymyz bu makalasynda çeper sözler bilen alymlaryň pikirini inkär edipdir. Ýöne ol näme gazanypdyr?! Beýik akyldar Magtymguly alymlary inkär etmegiň agyr netijesini “Jahyllara uýsaň, kör dek bolar sen..” diýip, ýeke setirde ussatlyk bilen beýan edipdir. Gynansagam, Atajan Taganyň bu makalasy jahyl pikirler uýlup, alymlaryň bu mesele boýunça ylma esaslanýan dünýägaraýşy inkär edilip ýazylandygy üçin, çeper sözler bilen ýazylan ýalan-ýaşryk “pikirler toplumyndan” başga zat däl. Şonuň üçin ussat ýazyjynyň bu makalasyny okanyňda, isleseň-islemeseň, beýik akyldar Pyragynyň “Jahyllara uýsaň, kör dek bolar sen..” diýen paýhasly jümlesini ýatlanyňy duýman galýarsyň.

Hormat bilen Döwletmyrat ÝAZKULYÝEW. Magtymgulyny öwreniş